

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI ŞƏRAİTİNDƏ ALMA BİTKİSİNƏ VURULAN CALAQ MÜDDƏTİNİN TƏYİNİ

L.Ə.BAYRAMOV, aspirant
AMEA Naxçıvan Bölməsi

Naxçıvan Muxtar Respublikası qədim meyvəçilik mərkəzlərindən biridir. Respublikamızın torpaq-iqlim şəraiti meyvə bitkilərinin böyüməsi, inkişafı, bol və yüksək keyfiyyətli məhsul verməsi üçün olduqca əlverişlidir. Muxtar Respublikanın Ordubad, Şahbuz, Babək, Culfa, Şərur rayonları meyvəçiliklə məşğul olurlar. Burada çayirdəki meyvə bitkiləri ilə yanaşı tumlu meyvələr üstünlük təşkil edir. Bu ərazilərdə becərilən meyvə bağları içərisində alma bağları birinci yerdədir. Demək olar ki, mövcud meyvə bağlarının 70%-i alma bağlarının payına düşür. Bunun əsas səbəbi alma meyvəsinin keyfiyyətli olması, müxtəlif vaxtlarda yetişməsi və uzun müddət qalmasıdır. Qısa qalan alma sortları daha qiymətlidir və becərilən alma sortlarının əksəriyyətini təşkil edir.

Muxtar Respublika ərazisində alma bitkisinin qiymətli sort və formaları vardır ki, bunların da itib- getmə təhlükəsi vardır. Ona görə də bu sort və formaların artırılıb çoxaldılması vacib şərtlərdən biridir. Bizimdə məqsədimiz yerli və gətirilmə alma sortları və formalarının perspektivli, iri, dadlı, yüksək məhsuldar, xəstəlik və ziyanvericilərə davamlı olanları artırılıb çoxaltmaqdan ibarətdir. Alma bitkisinin çoxaldılması əsasən iki üsulla həyata keçirilir: toxumla (cinsi) və vegetativ (qeyri cinsi). Əksər meyvə bitkiləri xüsusən ən geniş yayılanları (alma, armud, albalı, gavalı, gilə və s.) mürəkkəb irsi əsası olan çarpaz tozlanan bitkilərdir. Onların toxum nəslində valideynlərin əsas əlamətlərini və xüsusiyyətlərini təkrar etmir, əksər bitkilərdə meyvənin keyfiyyətli böyüklüyü pisləşir, məhsuldarlıq aşağı düşür. Ona görə də meyvə bitkilərinin, o cümlədən almanın toxumla çoxaldılması effektiv olmadığından məhdudlaşdırılır (3).

Alma sort və formalarını artırılıb çoxaltmaq üçün ilk növbədə calaqlatmaları yetişdirmək əsas şərtlərdən biridir. Alma calaq altıları əsasən cır alma (*Malus Orientalis* Uğlitzk), gavalıarpaq alma (*M.Prunifolia* (Willd.) Borkh), sibir alması (*M.Baccata* (L.) Borkh) və dusenlər hesab olunur. Muxtar Respublika ərazisində əsasən calaqlatı cır almalar götürülür.

Alma bitkisinin göz və lülə calaq üsulu ilə çoxaldılması çox yaxşı nəticələr verir. Bu calaq üsulunun bir çox üstünlükləri vardır. Hər şeydən əvvəl bu üsul asanlıqla yerinə yetirilir və az çubuq sərf olunur. Göz və lülə calaq (üşkük) bitkiyə kiçik yara vurur və bu yara çox tez sağalır, calanan gözcük tezliklə bitirir. Bu calaq üsullarının tutma faizi 95 %, hətta 100% olur (2).

Göz calağının iki növü vardır (yatan gözcüklə və ya oyanan gözcüklə vurulur). Göz calağının birinci növü (yatan gözcüklə calaq) yayın ikinci yarısında, ikinci növü (oyanan gözcüklə calaq) isə yazın əvvəllərində vurulur.

Muxtar Respublika ərazisində alma bitkisinin calaq üsulla çoxaldılması, birinci növbədə calaqlatının düzgün seçilməsindən asılıdır. Alma üçün ən yaxşı calaqlatı cır al-

ma (*M. Orientalis* Uğlitzk) və bəzi yerli alma sortlarının (Ağ alma, Toz alma, Darağı, stəkan alma, Tabaq alma və s.) toxumlarından alınmış tinglər hesab edilir.

Aparığımız tədqiqatın əsas məqsədi Naxçıvan Muxtar Respublikası şəraitində alma bitkisinin müxtəlif sortlarında optimal calaq müddətinin təyin edilməsi və onların fermer və şəxsi təsərrüfatlarda tətbiq edilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat obyektinə olaraq 2005-2006-cı illər üçün almanın 4 sortu və calaq altı olaraq 2-3 illik cır alma tingləri götürülmüşdür. Tədqiqat işləri "Meyvəçilik Praktikiumu"(3), "Bitkilərin və bitki birliklərinin fenologiyasının öyrənilməsi metodikası" (4), "Meyvə bitkilərinin introduksiya və sortların öyrənilməsi proqramı və metodikası" (5), rəhbər tutularaq yerinə yetirilmişdir.

2005-2006-cı illərdə AMEA Naxçıvan Bölməsi Bioresurslar İnstitutunun Şıxmahmud kəndi ərazisində yerləşən "Nəbatat bağı"nda alma bitkisinin çoxaldılması bir sıra üsulla aparılmışdır. Aparığımız müşahidələr sübut edir ki, calaq üsulu ilə çoxaltma daha düzgün və effektiv olmuşdur. Muxtar Respublikanın digər meyvəçilik ərazilərində də bir sıra calaq üsullarından istifadə olunaraq, alınmış nəticələr Bioresurslar İnstitutunun "Nəbatat bağı"nda aparılan tədqiqatlarla müqayisəli öyrənilmişdir. Bu calaq üsulundan ən yaxşısı göz calağı və lülə calağı (üşkük) daha çox effektiv alınmışdır. Bunlarla yanaşı təcrübələr Muxtar Respublika ərazisinin kəskin kontinental iqlim şəraitində aparılmışdır. Naxçıvan MR Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi Hidrometrologiya idarəsinin verdiyi məlumatlara görə 2005-2006 - tədqiqat ilində havanın orta temperaturu 23,12°C, rütubətlik 62%, yağıntının miqdarı 31,17 mm olmuşdur. Deməli Muxtar Respublika ərazisinin ərən zonası üçün (d.s. 1000 m) vurulan calaqların dəqiq vaxtları və müddətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Muxtar Respublika şəraiti üçün calaqlatı kimi cır alma götürülməsi aparığımız tədqiqatlarda öz əksini tapmışdır. Bunun da əsas səbəbini cır almaya vurulan calaqların çox yaxşı tutması və yüksək sürətlə inkişaf etməsi ilə izah etmək olar. Bu calaqlatının üstünlüyü bir də ondan ibarətdir ki, onun kök sistemi yaxşı inkişaf etdiyindən həmin ağaca vurulan calaqlar həm uzun ömürlü olur, həm susuzluğa davamlı olmaqla bütün torpaqlarda yaxşı inkişaf edir.

Bu calağın daha bir üstünlüyü də ondadır ki, vurulduğunun 3-cü ili məhsul verir ki, bütün bunlarda biz öz tədqiqatlarımızda müşahidə etmişik. Bununla yanaşı Muxtar Respublika şəraitində alma bitkisinin calaq vurma üsulu ilə artırılıb çoxaldılmasında əsas şərt kimi bu calaqların dəqiq vaxtı və müddəti müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da bizim tədqiqatın əsas məqsədlərindən biridir. Ədəbiyyatlarda göz və lülə (üşkük) calaqlarının yayın ikinci

Cədvəl.
Calaq vaxtlarından asılı olaraq 2005-2006-cı tədqiqat illərində zoğların inkişaf dinamikası

No	Sortlar	Calaq vaxtları	Vurulan calaqların sayı, əd.	Tutan calaqların sayı, əd.	Vegetasiyanın sonunda zoğların inkişafı, sm-lə.	Tutma, %-lə
1	Toz alma	15/VI	10	10	32-33	100
		20/VI	10	10	34-35	100
		30/VI	10	10	33-34	100
		05/VII	10	10	27-28	100
		10/VII	10	7	18-20	70
		20/VII	10	5	10-15	50
2	Qış Qızılı	25/VII	10	3	6-7	30
		15/VI	10	10	30-32	100
		20/VI	10	10	32-33	100
		30/VI	10	10	27-28	100
		05/VII	10	10	20-22	100
		10/VII	10	9	15-16	90
3	Berflör	15/VII	10	6	12-14	60
		25/VII	10	2	3-5	20
		15/VI	10	10	22-24	100
		20/VI	10	10	25-26	100
		30/VI	10	10	20-22	100
		05/VII	10	8	18-20	80
4	Simirenko (Göy alma)	10/VII	10	7	15-18	70
		15/VII	10	5	10-12	50
		25/VII	10	3	4-6	30
		15/VI	10	10	22-23	100
		20/VI	10	10	23-25	100
		30/VI	10	10	17-20	100
		05/VII	10	9	13-14	90
		10/VII	10	7	8-10	70
		15/VII	10	4	5-6	40
		25/VII	10	2	3-5	20

yarısında vurulması göstərilmişdir. Lakin bizim apardığımız tədqiqatlardan belə qənaətə gəlmişik ki, Muxtar Respublika ərazisinin aran zonası üçün alma bitkisinə vurulan göz və lülə calaqları yayın ikinci yarısında deyil, yayın əvvəllərində vurulduqda çox yaxşı inkişaf edərək 3-cü ilində nubar məhsul verir.

Beləliklə, Bioresurslar İnstitutunun "Nəbatat bağı"nda və şəxsi həyətlərdə almanın müxtəlif sort və formalarından cır alma üzərində calaq işləri iyun ayının 15-dən-iyul ayının 25-ə kimi aparılmışdır. Belə ki, hər beş gündən bir, hər sortdan 10 ədəd olmaqla, 4 alma sortu Toz alma, Qış Qızılı, Berflör, Göy alma sortları üzrə calaq işləri yerinə yetirilmişdir. Calaq işləri 2və 3 illik cır alma tingləri üzərində aparılmışdır.

2005-2006-cı illərdə alma bitkisinə vurulan calaqların vaxtı və müddətləri aşağıdakı cədvəldə aydın göstərilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi, vaxtlarından asılı olaraq müxtəlif alma sortlarında, calaqdan sonra yeni

zoğların inkişaf sürəti (boy atması) müxtəlif səviyyədə olmuşdur. Belə ki, Toz alma sortunda 20 iyunda vurulmuş calaqlar 100% tutmaqla 34-35 sm uzanmışdır. Lakin 20 və 25 iyulda vurulan calaqların tutma %-i çox aşağı, 50-30% olmaqla, zoğlar çox zəif, 6-15 sm inkişaf etmişdir. Toz alma sortunda 15 iyundan və 30 iyuna qədər vurulan calaqların 100% tutmasına baxmayaraq onlar 20 iyunda vurulan calaqlara nisbətən zəif inkişaf etmişlər.

Qış Qızılı sortunda isə zoğların inkişafı aşağıdakı kimi olmuşdur. Bu sortda 20 iyunda vurulmuş calaqlar 100% tutmaqla yanaşı, vegetasiyanın sonuna kimi zoğların inkişafı 32-33 sm-ə çatmışdır. Ancaq 15 və 25 iyulda vurulan calaqların tutma %-i aşağı, 60-20% olmaqla, zoğların inkişafı zəif, 5-14 sm olmuşdur. Qış Qızılı sortunda 15 və 30 iyunda vurulan calaqların 100% tutmasına baxmayaraq onların zoğlarının inkişafı 20 iyunda vurulan calaqlarından 2-3 sm az inkişaf etmişdir.

Berflör sortundan 15 iyundan 30 iyuna qədər vurulan calaqların tutması 100% olmaqla, onların zoğlarının boy artımı müxtəlif olmuşdur. Bununla bərabər 10 iyuldan 25-i iyula kimi vurulmuş calaqlar az effektiv olmuşdur. Berflör sortunda 15 iyunda və 30 iyunda vurulan calaqlardan ən yaxşı boy artımı 20 iyunda vurulan calaqlarda müşahidə edilmişdir. Zoğların inkişafı 25-26 sm-ə çatmaqla, 15-25 iyulda vurulan calaqlardan 13-14 sm çox uzanmışdır.

Simirenko (Göy alma) sortundan 20 iyunda vurulmuş calaqlar 100% tutmaqla, zoğların boy artımı 23-25 sm olmuşdur. Lakin 15 və 25 iyulda vurulan calaqların tutma faizi çox aşağı, 40-20% təşkil etmişdir ki, bu da zoğların çox zəif, 5-10 sm inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Göy alma sortundan 15 iyunda və 30 iyunda vurulan calaqların 100% tutmasına baxmayaraq, 20 iyunda vurulan calaqlar daha səmərəli olmuşdur.

Analoji hal digər sortlarda Ağ alma, Rozmarin, Daraqı, Gəlin alma və s. müşahidə olunmuşdur. Bütün bunları nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, iqlim faktorundan asılı olaraq Naxçıvan MR-in aran zonası üçün (d.s. 1000 m) iyunun 15-dən 30-a qədər ki, dövr alma bitkisinə calaq vurmanın ən optimal vaxtıdır. Belə ki, bu dövrdə cavan zoğlarının inkişafı sürətlə gedir, qısa qədər ki, zamanda onların odunlaşması yaxşılaşır və şaxtaya dözümlülükleri yüksəlir.

NƏTİCƏ

1. Naxçıvan Muxtar Respublikasının aran zonası üçün (d.s. 1000 m) alma bitkisinə vurulan calaqlardan ən effektivli göz və lülə calaqlarıdır.

2. Alma sortlarının optimal calaq vaxtları iyun ayının 15-dən -30-a qədər ki, dövr hesab olunur.

3. 15-iyundan -30 iyuna qədər vurulmuş calaqlar 100% tutmaqla zoğların inkişafı 34-35 sm-ə çatır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov L.Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində tez yetişən alma sortları. Naxçıvan: Tusi, 2006, s. 134-137.
2. Talıbov T.H. Ərik. Bakı: Elm, 1997, s. 71-74.
3. Tarasov V.M., Qançarova N.Q. Меууәçилик Практикуму. Bakı: Maarif, 1983, s. 77-80.
4. Бейдеман И.Н. Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ. Новосибирск: Наука, 1974, с. 156.
5. Программа и методика интродукции и сортоизучения плодовых культур. Кишинев: Штиинца, с. 60.